

Олександр ПИЛИПЕНКО,

доктор історичних наук,
професор кафедри гуманітарних дисциплін
Національного університету харчових технологій
(Київ, Україна) pylypenko08@ukr.net

ВИНИКНЕННЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ НІЖИНСЬКОГО ГРЕЦЬКОГО БРАТСТВА В 50-Х РОКАХ XVII – НАПРИКІНЦІ 60-Х РОКІВ XIX СТ.

Наукова стаття присвячена діяльності Ніжинського грецького братства, його суду та магістрату. Вивчено основні напрямки діяльності магістрату ніжинських греків, його значення для життя громади. Досліджено правову базу функціонування Ніжинського грецького братства та визначено його юридичний статус. Особливу увагу приділено діяльності Ніжинського грецького магістрату, універсалам гетьманів України, постановам Малоросійської колегії. Висвітлено зв'язки греків Ніжина з грецькими общинами та греками інших українських та російських міст та різних країн світу. Доведено, що греки відіграли значну роль в економічному і культурному житті суспільства.

Ключові слова: Ніжин, братство, грецький магістрат, суд, судочинство, статус, права.

Oleksandr PYLYPENKO,

Doctor of Historical Sciences,
Professor of the Department of Humanities,
National University of Food Technologies
(Kyiv, Ukraine) pylypenko08@ukr.net

THE BEGINNING AND ACTIVITY OF NEZHIN GREEK BROTHERHOOD IN THE MIDDLE 50-TH XVII – IN THE END 60-TH OF XIX CENTURY

The scientific article is devoted to activity of the Nezhyn Greek Court and Magistrat. The main directions of activity of the Nezhyn Greeks Magistrat, its value for life of brotherhood are studied. The legal status and law base of function of Nezhyn Greek merchants brotherhood in the territory of Ukraine are investigated. Special attention is paid to the activities of the Nezhinsky Greek magistrate, universals of Ukrainian hetmans, orders of the little Russian Collegium. The author provides conclusion about conditions and results of immigration of Greeks merchants in Ukrainian lands, their communication with hetmans and city members of power. In study took place marginal activity of Ukrainian Greeks and other foreigners which lived in new motherland. Particular attention is paid to the activities of Nezhyn Greek brotherhood with Greek communities and Greeks of other Ukrainian and Russian cities and different countries. It is proved that the Greeks played a significant role in the economic and cultural life of the community. Complex analyze of process beginning and activity of Nezhyn Greek brotherhood took place to study different kind of his activities: trade, economics, culture, education margins and other. It makes possible more multiplaks research of Nezhyn greek brotherhood. Special interesting are hetmans universals, official documents and acts about immigrants of that period. eleemosynary. Considerable attention an author spared relationships of Nezhyn Greek brotherhood with Greek society of Odessa, Mariupol, Elisavetgrad, Kyiv, Lviv, Chernigiv. The Nezhyn Greek became the noticeable phenomenon in history of the Ukrainian-Greek relations between Ukrainian and Greek people. Worked out further directions of researches of this range of problems for future generation of scientist.

Key words: Nezhin, brotherhood, Greek magistrate, merchants, court, court cases, status, rights, activity, government, immigration, relationships.

Постановка проблеми. Середина XVII ст. позначилась в історії України важливими змінами у внутрішньому житті країни. Це час розвитку демократії та розширення прав українського народу та національних меншин в державі. Комплексний аналіз процесу виникнення та функціонування Ніжинського грецького братства дозволяє з'ясувати різні форми його діяльності: торгово-економічну, культурно-освітню, благодійну тощо. Це сприяє всебічному вивченню історії Ніжинського грецького братства. Науковий інтерес становлять чисельні універсали гетьманів України та нормативно-законодавчі документи Російської імперії, які стосувались цієї категорії переселенців.

Аналіз досліджень свідчить, що історіографія питання досліджена мало. Здебільшого ця проблема розглядалася у дореволюційній та радянській науковій літературі. У цьому аспекті можна відзначити праці М. Плохинського, М. Харламповича (Плохинский, 1905; Харлампович, 1929). Серед сучасних вітчизняних дослідників варто назвати Н. Терентьєву, С. Чернухіна, А. Гедьо (Гедьо, 2005; Чернухін, 1998; Терентьєва, Балабанов, 2008). Вони приділяли увагу окремим аспектам діяльності грецького братства у місті Ніжин.

Мета статті – дослідити комплексно процес виникнення, становлення і діяльності грецького релігійного братства в м. Ніжин, з'ясувати його соціально-правовий статус у суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Після відриву від Польщі (в ході національно-визвольних змагань) український гетьманський уряд видає низку документальних актів, які захищали права всіх громадян, які мешкали в Україні. Так, Богдан Хмельницький в 1657 р. дозволив в одному зі своїх універсалів вільно приїздити грекам в Україну, жити тут і мати власний суд. Крім того, він заборонив своїм підлеглим «окривати їх судом», пояснюючи це тим, що у греків була давня традиція розглядати свої комерційні справи власним судом.

Питання юридичної незалежності було для греків актуальним. Як і у житті будь-якої спільноти чи організації, у житті Ніжинського грецького братства часто виникали конфлікти. До того ж більшість членів братства складали купці, які пов'язані були з фінансовою справою, де не обходилося без непорозуміння та суперечок. Тому існування третейських судів було життєво необхідним для грецької громади. Цим і зумовлене існування у греків такого суду. Поза сумнівом суд грецького братства постійно еволюціонував і змінювався, в XIX ст. мав інший вигляд, ніж в XVII ст.

Як свідчать історичні дані, спочатку це була Рада дванадцятьох. Це були авторитетні купці із багаторічним стажем. Обирали їх на загальних зборах грецької громади. Кількісний склад суддів за різних часів був різним – від 8 до 12 чоловік. Право брати участь у виборах мали не всі, а лише досвідчені чоловіки, які були найкориснішими для братства. Особи, які не займалися ремісництвом або торгівлею, до виборів не допускались. Не допускалися також жінки і діти (Пилипенко, 1996: 56).

Ця Рада старійшин була спочатку головним судовим органом греків Ніжина. Але ця Рада більше була прив'язана до церковних справ, оскільки діяла при церкві Святого Михайла і не завжди задовольняла греків у розгляді справ суто комерційного характеру. Тому для розгляду справ суто купецького характеру обирали спеціальні суди. Вони отримали назву «третейські» («компромісні»). Обирались вони на короткий термін і діяли доти, доки вирішувалася справа. Виникли ці суди на основі грецьких традицій.

Якщо сторони звертались до цього суду, то його рішення були обов'язковими для всіх учасників процесу. Протягом існування грецького товариства третейський суд зарекомендував себе як справедливий суд, який об'єктивно розглядав купецькі справи, тому йому довіряли. Про високий авторитет суду Ніжинського грецького братства свідчить такий факт. У 1732 р. виникла судова справа між вірменином Андрієм Мануйловим і греками Василем Салатою і Миколою Ставопадором. Два останніх заборгували вірменину Мануйлову 1875 крб.

У березні 1732 р. Ніжинське грецьке братство послало до Глухова прохання про розгляд цієї справи у власному суді. Гетьман Д. Апостол дозволив це зробити, але за умови, що на суді повинні бути присутні всі члени братства і ніжинський війт Стерієв (Савва, 1908: 3–4).

Суд Ніжинського грецького братства у своєму примітивному вигляді існував як офіційний юридичний орган протягом багатьох десятиліть. У 1736 р. він юридично оформився і діяв як повноцінний судовий орган, який безпосередньо підкорявся гетьманській владі. У 1734 р. в Російській імперії була проведена судова реформа з огляду на неї Генеральна Військова Канцелярія дала право грекам обирати 6 суддів з осілих греків і 6 суддів з приїжджих купців. Цариця Анна Іоанівна в Указі 1735 р. Генерал-лейтенанту Олексієву, а також Ніжинському полковнику і полковій старшині наказувала не втручатися в судові справи місцевих іноземців і не перешкоджати їх діяльності. Гетьман Д. Апостол в своєму Універсалі 23 жовтня 1733 р. згадує про права і вольності греків у судових справах (Акты Греческого Нежинского Братства, 1908: 72–73).

Підтриманню традицій грецького суду сприяв Статут про митний суд, який був введений за царським наказом 1727 р. Статут називає цю установу «Суд таможенный по словесным прошениям, а не челобитным» [4]. Новим законом про суд наказувалось у ратушах, митницях (міських і повітових) відправляти словесний суд між купецькими людьми. Юрисдикції суду підлягали неплатежі за отриманий товар, псування краму, неповнення позики, невіплата заробітної плати, невиконання посадових обов'язків, встановлення справжності розписок і торгових книг, образи. Факти виявлення недовіри до нового суду змусили гетьмана Кирила Розумовського спробувати реформувати грецький суд. 22 січня 1754 р. він запропонував перетворити офіційних суддів братства у загальних суддів. Але греки вирішили залишити стару систему судів і нічого не змінювати (Акты Греческого Нежинского Братства, 1908: 75). Це дуже добре видно на прикладі справи Леонардова, яку суд розглядав понад 6 місяців (ДАЧО. Ф. 101. Оп. 1. Спр. 1238. Арк. 1).

Скасування Запорізької Січі і Гетьманщини призвело до зміни адміністративного устрою і реформування судової системи. Греки Ніжина звернулись до імператриці з проханням зберегти їх традиції самоврядування. Врахувавши це, Катерина II 1 вересня 1785 р. видала указ, у першому пункті якого підтвердила права греків Ніжина, надані їм гетьманами. 5 листопада 1785 р. в Ніжині був створений грецький магістрат, який з цього часу став найголо-

внішим адміністративним органом греків. Грецький магістрат мав свою власну печатку (Полное собрание законов Российской империи, 1908: 15).

Функції грецького магістрату складались з розгляду таких судових справ: банкрутства, невиклони боргів, різні види шахрайства, особисті образи тощо. Він здійснював нагляд за церквами, лікарнею, школою, виділяв кошти на утримання збіднілих греків. Магістрат приймав нових членів до грецького братства, а водночас і до російського підданства, а також виключав з братства і підданства тих греків, які змінили свій статус. Йому було надано право видавати закордонні паспорти, довідки, посвідчення, атестати, виносити вирок винним і приймати відповідні рішення. 27 вересня 1786 р. після відповідного наказу Румянцева було скасовано контроль стряпчого за веденням справ у магістраті греків. Питання про судову юрисдикцію було для греків дуже важливим. Згідно з імператорським наказом з 19 березня 1786 р. магістрат розглядав справи між греками або іншими людьми. Одним з важливих напрямків діяльності Ніжинського грецького магістрату була видача паспортів. До 1791 р. магістрат не мав права видавати паспорти і видавав лише посвідчення. З 1793 р. російський уряд дозволив грецькому магістрату видавати паспорти. Документи видавались різних видів: як для проїзду в межах російської держави, так і поза її кордонами. Паспорти видавались на різні строки: на рік, два, три і рідко безстрокові. Так, 23 лютого 1793 р. був виданий закордонний паспорт греку Дмитру Триянову для проїзду в Молдавію, Валахію, Туреччину і назад (ДАЧО. Ф. 101. Оп. 1. Спр. 1145).

У 1793 р. грецьким магістратом було видано 56 паспортів, з них 35 було видано терміном на 1 рік, 21 – на 3 і більше років.

Окрім названих документів, Ніжинський грецький магістрат видавав багато інших: свідоцтво про народження, різноманітні довідки, фінансові документи, посвідчення про право на вільну (неоподатковану) торгівлю, свідоцтва про продаж і купівлю майна, купчі кріпості, атестати про прийняття російського підданства тощо. Так, 20 вересня 1818 р. магістратом видано посвідчення про право на вільну торгівлю в російських містах і за кордоном імперії Бубі Івану. 23 серпня 1855 р. грек Михайло Горголі прийняв російське підданство і був прийнятий до грецького братства (ДАЧО. Ф. 101. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 17).

Дуже часто магістрат видавав на вимогу різних інстанцій довідки. Наприклад, 16 червня 1750 р. Магістрат греків склав на вимогу Катерини II відомість про куплених греками у російських поміщиків селян (ДАЧО. Ф. 101. Оп. 1. Спр. 1145).

Магістрат також постійно проводив облік членів братства і на вимогу уряду проводив перепис іноземців в Україні. Переписи проводились на вимогу Петра у 1710 р., а також у 1798, 1833, 1863, 1889 рр. Члени грецького магістрату призначали та звільняли з посад епитропів, старост і наглядачів грецьких церков (ДАЧО. Ф. 101. Оп. 1. Спр. 925). Грецький магістрат в Ніжині також розглядав багато судових справ. Переважали серед них справи, пов'язані з матеріальними збитками (стягування боргів, неплатіж подушного податку, невиклони процентів, розподіл майна, пограбування, крадіжки, невиклони або недоплата заробітної плати службовцям тощо). Наприклад, 26 березня 1769 р. магістрат розглядав справу грека Ралея Іванова про заборговані ним купцю Михайлу Іванову 185 крб 54 коп. грошей за набір в останнього волоського вина. Магістрат розглянув цю справу і постановив примусити Ралея сплатити борг (ДАЧО. Ф. 101. Оп. 1. Спр. 2303). Грецький магістрат мотивував своє рішення тим, що користувався у своїй діяльності Литовським статутом, зокрема параграфами 1, 2 та 5 37 статуту 4 розділу, а також артикулом 86, згідно з якими цей судовий орган мав право відхиляти апеляції за рішенням суду (тобто вести безапеляційне судочинство) (ДАЧО. Ф. 101. Оп. 1. Спр. 3383).

До юрисдикції грецького магістрату в Ніжині входили прийом до братства та виключення з нього (ДАЧО. Ф. 101. Оп. 1. Спр. 970). Окрім загальних питань і вирішення громадських справ, магістрат мав в своєму віданні і такі господарські проблеми: утримання грецьких церков в Ніжині, 3 російських церков у Ніжині, Олександрівського грецького училища (15. ДАЧО. Ф. 101. Оп. 1. Спр. 1195).

У 1862 р. у зв'язку з наказом про закриття в Україні магістратів і ратуш греки звернулись до Чернігівського генерал-губернатора з проханням зберегти їм власний орган самоврядування. Але магістрат проіснував недовго. У 1868 р. за наказом царя Олександра III діяльність Ніжинського грецького магістрату була припинена. Цими діями російський царат дав зрозуміти, що не має наміру підтримувати національні, неросійські, установи. Але магістрат греків залишив помітний слід в історії українського народу.

Висновки. Аналіз наукових джерел і нормативно-правової бази XVII-XIX ст. дозволяє зробити висновок про те, що основними причинами переселення греків в Україну в період козацько-гетьманської доби були релігійно-духовні утиски з боку Османської імперії, професійна нереалізованість еллінів та економічна скрута. Ніжинське грецьке братство виникло, насамперед, для захисту релігійних прав і свобод переселенців. Греки будували в Ніжині церкви, освітні заклади, лікарні. Вони не втрачали зв'язків зі

свої історичною батьківщиною і надавали їй допомогу під час національно-визвольної революції в Греції 1828 р. Посильна допомога надавалась ними під час чисельних війн з Туреччиною. В цілому діяльність Ніжинського грецького братства стала помітним явищем в історії україно-грецьких відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пилипенко О.С. Виникнення і діяльність Ніжинського грецького братства у 50-х роках XVII ст. – наприкінці 60-х років XIX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України». К.: КНУ, 1996. С. 86 (202 с.).
2. Савва В. Матеріали из архива Нежинских греческих братства и магистрата. Вып. 1. Нежин, 1908. С. 3.
3. Акты Греческого Нежинского Братства. Киев, 1908. С. 72–73.
4. Полное собрание законов Российской империи. СПб., 1908. Т. VII. Приложение.
5. Акты Греческого Нежинского Братства. С. 75.
6. ДАЧО. Ф. 101. Оп. 1. Спр. 1238. Арк. 1.
7. Полное собрание законов Российской империи. СПб., 1908. Т. XXII, № 16188. С. 15.
8. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). Ф. 101. Ніжинське грецьке братство і магістрат. Оп. 1. Спр. 1145.
9. ДАЧО. Ф. 101. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 17.
10. ДАЧО. Ф. 101. Оп. 1. Спр. 1145.
11. ДАЧО. Ф. 101. Оп. 1. Спр. 925.
12. ДАЧО. Ф. 101. Оп. 1. Спр. 2303.
13. ДАЧО. Ф. 101. Оп. 1. Спр. 3383.
14. ДАЧО. Ф. 101. Оп. 1. Спр. 970.
15. ДАЧО. Ф. 101. Оп. 1. Спр. 1195.
16. Плохинский М. Иноземцы в старой Малороссии. М., 1905; Харлампович К. Нариси з історії грецької колонії в Ніжині (XVII–XVIII ст.). К. ВУАН, 1929.
17. Гедьо А. Грецькі громади Ніжина та Північного Приазов'я в актових матеріалах середини XVIII – XIX ст. К.: Інститут історії України НАНУ, 2005; Чернухін К. Грецьке ніжинське братство: історіографія та джерела. К., 1998; Терентєва Н., Балабанов К. Греки в Україні: історія і сучасність. К.: Аквілон-Плюс, 2008.

REFERENCES

1. Pylypenko O.E. Vyniknennia i diyalnist Nizhinskogo greckogo bratstva u 50-h rokakh XVII st. – naprikinci 60-h rokiv XIX st. Dissertacia kandidata ist. nauk: 07.00.01 "Istoriya Ukraini". K.: KNU, 1996. – S. 86 (202 c.) [Pylypenko O. The beginning and activity of Nizhyn greek brotherhood in the middle of 50 years of XVII - end end of 60 years of XIX centuries. Dissertation of candidate of historical science. 07.00/01 – History of Ukraine. - Kiev: Kiev Nation university named Taras Shevchenko, 1996. – P. 86 [in Ukrainian]]
2. Savva V. Materialy iz arhiva Nezhinskih grecheskih bratstva i magistrata / V. Savva. – Vyp. 1. – Nezhin, 1908. – S. 3. [Savva V. Materials from archive of Nezhin Greek brotherhood and magistrate. – Vol. 1. – Nezhin, 1908. – P. 3] [in russian]
3. Akti Grechtskogo Nezhinskogo Bratstva. – Kiev, 1912. - S. 72-73. [Acts of Nezhin Greek brotherhood. – Kiev, 1912] [in Russian]
4. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. – SPb., 1908. - T. VII. Prilozhenie. [Full collection of Russian imperia orders. – Sankt Petersburg, 1908] [in Russian]
5. Akti Grechtskogo Nezhinskogo Bratstva. – Kiev, 1912. - S. 72-73. [Acts of Nezhin Greek brotherhood. – Kiev, 1912] [in Russian]. – p. 75.
6. Derzhavniy arhiv Chernigonskoi jldasti (DACHO). - F. 101. Nizhinske grecke bratstvo i msgistrar. – Op.1. – Spr. 1144. [State archive of Chernigov region, Chtrnigov F 101. Nezhin Greek drotherhood and magistrat] [in russian]
7. Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii. – SPb., 1908. - T. XXII. № 16188. – С. 15. [Full collection of Russian imperia orders. – Sanrt Petersburg, 1908] [in Russian]
8. DACHO. - F. 101. Nizhinske grecke brotstvo i magistrat. [Nizhin greek drotherhood and magistrat]. [in russian]. – Op. 1. – Spr. 1145.
9. DACHO. - F. 101. – Оп. 1. – Spr. 5. – p. 17.
10. DACHO. - F. 101. – Оп. 1. – Spr. 1145.
11. DACHO. - F. 101. – Оп. 1. – Spr. 925.
12. DACHO. - F. 101. – Оп. 1. – Spr. 2303.
13. DACHO. - F. 101. – Оп. 1. – Spr. 3383.
14. DACHO. - F. 101. – Оп. 1. – Spr. 970.
15. DACHO. - F. 101. – Оп. 1. – Spr. 1195.
16. Plohinskiy M. Inozemci v staroy Maorossii. – M., 1905 [Foreignias in Old Mlorossiya. – M., 1905] [in russian]; Harlampovich K. Narisi z istorii greckoyi kolonii v Nizhini (XVII – XVIII st.). – K. VUAN, 1929. Harlampovich K. Issue from history of greek colony in Nizhin (XVII-XVIII st.). – K. VUAN, 1929.
17. Gedyo A. Grecki gromady Nizhina ta Pivnichnogo Priazovya v actovyh materialah seredyiny XVIII – XIX st. – K.: Inst/ Istorii Ukraini NANU, 2005 [Gedyo A. Greek societies of Nizhin and North Priazov in acts materials in the middle of XVIII – XIX centuries. – K.: Inst. Of History of Ukraine NANU, 2005] [in ukrainian]; Chernuhin K. Grecke nizhinske bratstvo: istoriografia I dzhherela. – K., 1998; Chernuhin K. Greeck nizhin bratstvo: istoriografy and documents. – K., 1998; Terenteva N., Balabanov K. Greki v Ukraine: istoriia i suchasnist. – K.: Akvilon-Plus, 2008; Terenteva N., Balabanov K. Greeks in Ukraine: history and modern. – K.: Akvilon-Plus, 2008.

Статтю подано до редакції 23.04.2018 р.